

Stanislovas Moravskis. Ką žinom ir ko dar ne?

Stanislovas Moravskis.
Portreto autorius Ksaveras Kanevskis.

Stanislovo Moravskio dvasia labai stipri, bet vis dar labai mažai pažinta. Gilesnis Moravskio kūrybos, jo asmenybės pažinimas gali labai daug duoti mums, jo palikuonims. Šio žmogaus gyvenimas sektingas, o jo idėjos, jo vertybės aktualios ir šiandien. Nesenstančios, amžinos meilės žmonėms, savo kraštui ir visam pasauliui idėjos. Juolab aktualios šio krašto gyventojams. Ne tik už viešai deklaruotą meilę šiam kraštui, bet ir už vertingą istorinę informaciją. Būtent tai (konkrečiai – Moravskio pateiktos žinios apie seniausią Birštono praeitį) Lietuvos tautos istorijos autorių Teodorą Narbutą dar 1862 metais įgalino pavadinti Moravskį „ne tik mokslingu, bet ir genialiu rašytoju“. Istoriniuose Moravskio tekstuose (visų pirma turiu omenyje jo kūrinių „Nuo Merkinės iki Kauno“) nerasis citatų iš didžiausių ano meto mokslo pasaulio autoritetų (kad ir to paties Narbuto) veikalų. Tačiau iš tų tekstų aišku, kad Moravskis ne tik suaugęs su šių apylinkių gamta, bet ir su šių apylinkių istorija. Toji istorija nerašyta ir neužrašyta, tačiau ji egzistuoja, ji gyva, ji šalia, ji perduodama iš kartos į kartą. Natūralu, kad kuo arčiau Ustronės, tuo informacijos daugiau, tuo ji „tirštesnė“. Faktai pilasi tarytum iš gausybės rago...

Būtent šią aplinkybę ir pastebėjo Narbutas, būtent tai ir įgalino pavadinti Moravskį „genialiu“. Tiek Narbutui, tiek kitiems Moravskio amžininkams buvo prieinama vos keltas Moravskio tekstų. Iš esmės (be keleto dar jaunystėje Sankt Peterburge paskelbtų medicininių rašinių) tik vienintelis – 1858 metais išspausdintas tekstas „Nuo Merkinės iki Kauno“. Kai tuo tarpu Moravskio rankraštis palikimas kadaise sudarė kelias dešimtis tomų ir sąsiuvinų. Po jo mirties visas šis turas atiteko garsiajam Adomui Honorijui Kirkorui, kuris, deja, paskelbė tik menkumą jo dalį. Vėliau visi Moravskio rankraščiai pateko į teisininko, publicisto, literatūros istoriko ir šaltinių leidėjo Vladimiro Spasovičiaus rinkinius. Šis kaip ir Kirkoras paskelbė vos kelis Moravskio kūrybinio palikimo fragmentus. Spasovičiui mirus, rankraščiai atsidūrė Varšuvoje, Krasinskių bibliotekoje, kur jais susidomėjo net du mokslininkai – žymus to meto istorikas (produktyviai dirbęs ir Lietuvos istoriografijos srityje), Varšuvos, o vėliau Krokuvos Jogailos universiteto profesorius Henrikas Moscickis bei botanikas ir literatas, Varšuvos, o vėliau Lodzės universiteto profesorius Adamas Čartkovskis. Būtent jiems 1924–1929 metais pavyko išspausdinti pačius stambiausius Moravskio tekstus – Vilniaus, Sankt Peterburgo bei provincijos prisiminimus, o šių leidinių prieduose paskelbti ir kai kurių kitų jo darbų fragmentus. Deja, Moscickis ir Čartkovskis savo darbo taip ir neužbaigė. Kai kurie smulkesni, bet savo verte ne menkesni šio autoriaus rankraščiai taip ir liko gulėti saugykloje. Šiandien vargiai ar sužinosime, kodėl šie leidėjai neišspausdino ir kitų Moravskio tekstų, ypač jo politinių traktatų. Bet kuriuo atveju Antrasis pasaulinis karas atėmė bet kokią viltį kada nors tuos tekstus paskelbti. 1944 metais per Varšuvos sukilimą, subombardavus biblioteką, jie sudegė. Taigi atrodytų, kad šį kartą buvo paneigta jau klasikine tapusi formulė, jog rankraščiai „nedege“. Tiesą sakant, tam tikra prasme jie iš tikrųjų „nedege“. Kaip ten bebūtų, šiandien regis visam laikui prarasti Moravskio tekstai vėl sugrįžta. Ir štai kodėl.

Moravskio tekstai šiandien atrandami iš naujo. Iš naujo skaitomi, įsiskaitomi, verčiami į lietuvių kalbą jau anksčiau skelbti jo rašiniai, atrandami ir tie, kurie, kaip manyta, jau buvo prarasti negrįžtamai. Jie atrodo aktualūs kaip niekuomet. Savi, labai reikalingi, iškalbingi, duodantys atsakymus į labai aktualius šiandienos klausimus. Moravskis sugrįžta. „Kartos keitė kartas ir paliko mane klaidžiojantį tarp žmonių ir beveik niekam nežinomą žemėje, kurioje kadaise niekas aplink man nebuvo svetima...“ – rašė Moravskis savo garsiuose Vilniaus prisiminimuose. Džiugu šiandien paneigti šiuos Moravskio žodžius. Iš tikrųjų šioje žemėje, kurioje jam niekas nebuvo svetima, Moravskis tampa vis žinomesnis. Vis labiau vertinamas, prisimenamas. Tikrasis Moravskio sugrįžimas įvyks tuomet, kai lietuvių kalba bus paskelbtas jo tekstas „Nuo Merkinės iki Kauno“ – savotiška odė šiai žemei ir šiam kraštui. O tai turėtų įvykti greitai...

ma, subombardavus biblioteką, jie sudegė. Taigi atrodytų, kad šį kartą buvo paneigta jau klasikine tapusi formulė, jog rankraščiai „nedege“. Tiesą sakant, tam tikra prasme jie iš tikrųjų „nedege“. Kaip ten bebūtų, šiandien regis visam laikui prarasti Moravskio tekstai vėl sugrįžta. Ir štai kodėl.

Moravskio rankraštinių palikimą sudarė dvidešimt vienas tekstas, iš kurių neišspausdinti liko penki: „Fantazija apie žaltį, laukinę obelį ir Švenčiausiąją Panelę“, datuota 1841 metų birželio 19 diena; straipsnis „Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą“, datuotas 1848 metų gruodžio 24 diena; dramos kūrinys „Seimelis Lietuvoje XIX amžiaus pirmajame ketvirtyje“, datuotas 1849 metais; rašinys „Politinės Atsiskyrėlio fantazijos“, datuotas 1849 metų vasario 8 diena – 1850 metų kovo 22 diena; studija „Panemunės valstiečių vestuvės ir dainos tarp Merkinės ir Kauno“, datuota 1850 metų gruodžio 4 diena.

Be abejonės, tarp šių tekstų išsiskiria vadinamieji politiniai Moravskio rašiniai, dar XX amžiaus trečiojo dešimtmečio viduryje sukėlę visų tyrinėtojų smalsumą. Tačiau, kaip jau sakiau anksčiau, tie tekstai taip ir nebuvo paskelbti, o Moravskio rankraštinių palikimo netekis dar labiau sustiprino tyrinėtojų apmaudą. Naujas susidomėjimas, taigi ir graužatis dėl prarastų Moravskio tekstų kilo 1981 metais, kai žymus lenkų literatūros istorikas Zbignevas Sudolskis paskelbė unikalią Lenkų bibliotekoje Paryžiuje saugomą Moravskio epistoliką, tai yra, jo laiškus, 1836–1853 metais rašytus į Sankt Peterburgą Elenai ir Pranciškui Malevskiams. Iš jų paaiškėjo ne viena itin įdomi politinių Moravskio tekstų atsiradimo aplinkybė. Sudolskis atvirai apgailestavo ne vien dėl rankraščio „Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą“ (būtent šio rašinio atsiradimo ir likimo istoriją galima vadinti bene įdomiausia Moravskio korespondencijoje) praradimu, bet ir dėl kitų ne mažiau įdomių jo tekstų.

Vis dėlto tyrinėtojų pesimizmas būtų buvęs mažesnis, jeigu jie būtų atkreipę dėmesį į vieną gana reikšmingą aplinkybę: Moravskis, rūpindamasis savo rankraštinių palikimo išsaugojimu, savo tekstus kuo skrupulingiau siai perrašė. Taigi visi arba bent dauguma jo darbų turėjo ir švarraščius, ir juodraščius. Vladimiro Spasovičiaus rinkiniuose, o vėliau ir Krasinskių bibliotekoje būta Moravskio tekstų, kurie turėjo du variantus, tai yra ir švarraštinių, ir juodraštinių. Tarp jų galima paminėti dramos kūrinį „Politiką. Kvailystės“, anekdotų rinkinį „Juokeliai-niekeliai“, taip pat „Keleri mano jaunystės metai Vilniuje“ (bibliotekoje buvo tik pirmosios memuarų dalies juodraštis) bei dramos kūrinį „Seimelių posėdžiai Lietuvoje“. Kaip matome, tokių „dvigubų“ tekstų Krasinskių bibliotekoje saugota ne tiek jau ir daug. Didesnė ten buvusių, taigi ir negrįžtamai prarastų, rankraščių dalį sudarė Moravskio perrašyti švarraščiai. Tik vienu, švarraštiniu, variantu bibliotekoje buvo saugomi ir jau ne kartą minėti politiniai memuaristo rašiniai: „Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą“ bei „Politinės Atsiskyrėlio fantazijos“. Tą patį galima pasakyti ir apie kitą taip niekuomet ir nepaskelbtą tekstą „Panemunės valstiečių vestuvės ir dainos tarp Merkinės ir Kauno“. Vadinasi, visuomet buvo teorinė galimybė, jog vis dar egzistuoja čia minėtų tekstų juodraščiai. Bent jau viena buvo tikrai aišku – jie nesudegė Varšuvoje 1944 metais.

Iš tikrųjų prieš keletą metų pavyko rasti bent dalį laikomų dingusiais Stanislovo Moravskio tekstų, juodraštinius jų variantus. 1944 metais Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, Mykolo Biržiškos fonde, pastebėjau ne kartą minėtos studijos „Panemunės valstiečių vestuvės ir dainos tarp Merkinės ir Kauno“ juodraštį. Gana reali buvo ir kai kurių memuaristo rankraščių egzistavimo Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje galimybė. Iš tikrųjų šį bei tą pavyko užčiuopti ir ten. Tačiau bene reikšmingiausiu radiniu manau esant jau po metų dar viename Vilniaus rankraštyne – Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje – aptiktus kitų Moravskio tekstų, tarp jų ir politinių jo rašinių, juodraščius. Tai kol kas didžiausia Vilniuje saugoma šio memuaristo rankraštinių palikimo sankaupa.

Kaip Stanislovo Moravskio tekstai atsidūrė Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje, iki šiol nėra visai aišku. Atsekti Moravskio rankraščių kelią į šią biblioteką beveik neįmanoma. Jokių rezultatų nedavė ir paieškos Lietuvos centriniame valstybės archyve, saugomame Kauno centrinės valstybinės bibliotekos fonde. (Būtent šios bibliotekos rankraščiai sudarė dabartinės Mažvydo bibliotekos rankraštyno pagrindą). Kad ir kaip ten būtų buvę pirmasis šiandien Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas Moravskio rankraštis – „Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius“. Be abejonės, tai rašinio, kuris Moravskio darbų sąrašė nurodytas kaip „Ustronės Atsiskyrėlio pastabos apie 1848 metų politinius įvykius ir visa tai, kas liečia senąją Europą“ juodraštis variantas. Ant rasis ten saugomas Moravskio rankraštis pavadintas „Politinės fantazijos“. Jį sudaro šešios dalys: 1) Pramonė, 2) Prisiėkusių teismas, 3) Mirties bausmė, 4) Spaudos laisvė, 5) Liaudies armijos, 6) Žvilgsnis į mūsų amžiaus socialinių teorijų dvasią. Be abejonės, tai rašinio, kuris Moravskio darbų sąrašė nurodytas kaip „Politinės atsiskyrėlio fantazijos“, juodraštis variantas. Trečiasis rankraštis, pavadintas „Egoizmas“, taip pat iš trijų dalių: 1) Riterija, le Ševalje, 2) Jėzuitizmas. Jėzuitai, 3) dramos kūrinėlis „Prie skrandos prisieję gėlytė“. Pirmoji ir paskutinioji scena. Tai gali būti didesnio Moravskio darbo, skirto egoizmo analizei, fragmentas. Ir paskutinis Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštis – Stanislovo Moravskio laiškas prancūzų kalba nežinomam adresatui. Datuotas Sankt Peterburge 1833 metų liepos 19 diena. Galima spėti, kad laiškas buvo adresuotas Moravskio pusserės Fatimos Semaskaitės reikalų patikėtiniui Paryžiuje. Šis tekstas – kol kas vienintelis žinomas šio autoriaus laiškas Vilniaus rankraštynuose.

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka negali pasigirti tokia Moravskio rankraščių gausa. Antra vertus, vienintelis (bent jau mano žiniomis) ten saugomas šio memuaristo tekstas savo svarba nesunkiai galėtų konkuruoti su tik ką aprašytais Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščiais. Tiesa, jis reikšmingas kiek kitu – lituanistiniu – aspektu. Nors bibliotekoje esančio juodraščio viršelyje parašyta tiesiog „Piesni“, tai yra „Dainos“, tačiau abejonių nėra, kad tai rašinio, kuris Moravskio darbų sąrašė nurodytas kaip „Panemunės valstiečių vestuvės ir dainos tarp Merkinės ir Kauno“ ir datuotas 1850 metų gruodžio 4 diena, juodraštinių varianto fragmentas. Tą, beje, patvirtino ir teksto analizė. Kaip jau minėjau anksčiau, rankraštis saugomas Mykolo Biržiškos fonde. Tekstas rašytas lenkų ir lietuvių kalbomis.

Adamo Čartkovskio ir Henriko Moscickio duomenimis, Vilniaus medicinos draugi-

jos, kurios nariu Moravskis buvo nuo 1825 metų, archyve buvo saugomas rankraštis, pavadintas „Civilizuotų moterų fizionomikos pagrindai“. Žodis „buvo“ rodytų, kad šie leidėjai, nors ir turėdami tikslią informaciją apie teksto saugojimo vietą, vis dėlto jo nematė, tiksliau – nepaieškojo. Ir tokių vangumą galima visiškai pateisinti – medicininiai garsiojo Vilniaus prisiminimų autoriaus rašiniai mažai ką tedomino. Iš tikrųjų Moravskio indėlis šioje srityje labai jau kuklus, jeigu neminėsim dar 1823 metais Vilniuje, Juozapo Zavadzko spaustuviėje atskira knygele išspausdintos jo daktaro disertacijos. (Beje, ji taip ir liko vienintele Moravskio knyga, pasirodžiusia jam gyvam esant). Antra vertus, šiandien vargu ar turime teisę ignoruoti šį jo palikimą. Juolab, kad ir tuose tekstuose negalima neįžvelgti rašytojo talento. Tą, beje, pirmasis pastebėjo Sankt Peterburge leisto žurnalo „Библиотека для чтения“ redaktorius Juozapas Senkovskis, kuris dar 1834 metais išspausdino Moravskio rašinį „Apie dirbtinius mineralinius vandenius Peterburge“. Viename iš kadaise čia, Ustronėje, saugotų Senkovskio laiškų buvo galima perskaityti ir tokius žodžius: „Mano nuomone, Moravskis yra sąmojingas ir talentingas žmogus, ir aš nesu labai nustebęs matydamas, kad ir jo rašinys yra parašytas taip pat puikiai ir su dideliu dvasios įkvėpimu“. Iš tikrųjų tą patį būtų galima pasakyti ir apie kitus medicininius Moravskio tekstus. Šiuose rašiniuose jis ne tik informuoja, bet ir filosofuoja, ar daugiau – trykšta sąmoju. Tiek kalbėdamas apie „universalių“ prancūzų chirurgo Luji Le Rojaus vaistą, tiek apie gydytojo Lombardo tyrimus Europos gyventojų fizionomijos srityje. Juo labiau apie tuomet itin populiarius gyvulinį magnetizmą ir gydymą dirbtiniais mineraliniais vandenimis. Tiesą sakant, šių nedidelės apimties Moravskio rašinių tikslas buvo ne toks jau menkas – skaitytoją „išblaivinti“, išmokyti jį rinktis, nepulti į kraštutinius, skirti tikrai ir netikrai, autoriaus žodžiais tarant, atsakyti „aklo troškimo mėgdžioti, kuris mus prie beždžionių giminės priartina“. Netgi nepaisant, kad „blogis paprastai gauna daugiausia balsų“. Ir kas svarbiausia – jis niekuomet neužmiršo tų tekstų „suaktualinti“, tai yra, visų pirma orientuoti į savo krašto skaitytoją.

Tenka tik apgailestauti, kad parvykęs į Lietuvą Moravskis gerokai nutolo nuo teorinių medicinos problemų, taip ir neįgyvendino sumanymo parengti išsamų medicinos žodyną. O tokios idėjos tikrai būta. Be abejonės, šie Moravskio rašiniai – vieninga jo kūrybinio paylodo dalis, ko gero ne mažiau svarbi už memuarinį palikimą. Ir šiandien Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, Vilniaus medicinos draugijos fonde, tebesaugomas (siel!) rankraštis „Civilizuotų moterų fizionomikos pagrindai“. Ir tai jau paskutinis mano „moravskiškasis“ radinys Vilniaus bibliotekose.

Be abejonės, čia aptarti rankraščiai užpildo pagrindines ligi šiol egzistavusias Stanislovo Moravskio kūrybinio palikimo spragas. Tačiau net ir dabar negalima teigti, kad mums jau prieinami visi šio memuaristo tekstai. Kol kas vis dar nerasta jo studija „Keltas minčių apie sąmojų“. Nėra žinomas ir 1850 metų pabaigoje – 1851 metų pradžioje Moravskio nurašytas ir perpieštas senos lietuviškos kronikos rankraštis. Jeigu šie tekstai vis dar egzistuoja, jų reikia ieškoti Vilniaus rankraštynuose. Tai, kas savo laiku iškelia į Varšuvą, buvo prarasta negrįžtamai. Tad yra vilties, kad kažkur guli ne tik šių „smulkiųjų“, Moravskio rašinių juodraščiai. Galbūt visai šalia mūsų yra ir pirminiai „didžiųjų“ memuaristo kūrinių variantai.